

О. М. НОСИК

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
та адміністрування Національного
фармацевтичного університету, Харків
e-mail: nosik_e@mail.ru

ІНВЕСТИЦІЇ У ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ: ГОЛОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ЧИННИКИ ВИБОРУ

Розкрито особливості інвестицій у людський капітал та обґрунтовано їх розподіл залежно від стадій життєвого циклу людини і людського капіталу на первісну інвестицію і додаткові. Обґрунтовано раціональні й ірраціональні складові та чинники економічної поведінки індивіда, родини, фірми, держави як інституційних інвесторів у людський капітал. Доведено необхідність державних інвестицій, спрямованих на створення соціально-економічних та інституціональних умов ефективної діяльності інвесторів у розвиток людини.

Ключові слова: людський капітал, інвестиції у людський капітал, раціональні і ірраціональні чинники економічного вибору інвесторів у розвиток людини.

JEL Classification: O 15.

Постановка проблеми. Розвиток науково-дослідної програми людського капіталу охоплює багато напрямів теоретичного аналізу, серед яких одним із найважливіших є обґрунтування головних засад та особливостей економічної поведінки інвесторів у людину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасний період інвестиційний підхід до вивчення людського капіталу, започаткований Г. С. Беккером, отримав свій подальший розвиток у творах А. Андреєва, Е. Вільховченка, А. Гальчинського, А. Добриніна, С. Дятлова, О. Святодух, Е. Циренової. Але особливості та чинники економічного вибору суб'єктів господарювання на користь інвестицій у людину не отримали ще необхідного рівня обґрунтування.

Формулювання цілей. Метою статті є розкриття на базі аналізу особливостей інвестицій у людину головних чинників інвестиційного вибору його власників і користувачів: індивіда, родини, фірми, держави.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до інвестиційного підходу людський капітал — це сукупна вартість інвестицій у людину, спрямованих на формування, накопичення та реалізацію у продуктивній діяльності її знань, здібностей, навичок і вмінь, що забезпечує зростання вартості та отримання доходу. «Йдеться в широкому розумінні цього поняття про інвестиції у людину (освіту, перепідготовку кадрів, науку, здоров'я, екологію, духовний розвиток, фізичну культуру, мобільність формування інтелектуальної власності) та їх суспільно значущу (зокрема економічну) відтворювальну віддачу» [1, с. 441–442].

Інвестиціям у людський капітал порівняно з вкладеннями коштів у речовий (фізичний) капітал притаманні певні особливості, що обумовлено багатьма чинниками, серед яких такі:

– специфічні риси людського капіталу: неречова (нематеріальна) природа як втіленість у людині, що обумовлює його невідчуженість від власника; залежність величини людського капіталу від життєвого циклу індивіда насамперед стадії його продуктивної діяльності; здатність людського капіталу до самоінвестування, якщо його наявний запас є інвестицією у подальше накопичення; забезпечення власнику і користувачеві людського капіталу не тільки різних форм матеріального або грошового доходу, а й нематеріальних вигод;

– особливості інвестиційного процесу, об'єктом якого є людина, а саме: сполучення економічної й неекономічної (іраціональної) мотивації до інвестицій; значна роль чинників споживання; специфічний інвестиційний цикл, який у вартісному вимірі охоплює фазу створення людського капіталу на базі інвестицій індивіда, родини, фірм, держави та інших інвесторів у людину, фазу використання на індивідуальному, корпоративному, національному рівнях, що також потребує певних інвестицій, фазу додаткового інвестування у відтворення людського капіталу на якісно новому рівні; взаємозв'язок інвестиційного циклу і життєвого циклу людини.

Інвестиції у людський капітал, по-перше, за критерієм об'єкта інвестування, є *нематеріальними*, спрямованими на створення і накопичення нематеріальних ресурсів продуктивної діяльності людини — знань, навичок, здоров'я, мотивації, мобільності тощо.

По-друге, за роллю у відтворенні людського капіталу інвестиції поділяються на: а) *прямі інвестиції* — вкладення коштів у розвиток конкретної людини; б) *соціально-інституційні інвестиції*, які є спрямованими на створення та розвиток соціально-економічного простору та інституціонального середовища розширеного відтворення національного людського капіталу.

По-третє, відповідно до стадій життєвого циклу людини і людського капіталу, а також мети інвестування інвестиції у людський капітал поділяються на: а) *первісну інвестицію* — сукупність інвестицій у формування людського капіталу на стадіях життєвого циклу людини, що є попередніми до стадії її продуктивної діяльності; б) *додаткові інвестиції* — інвестиції на стадії продуктивної діяльності людини, які, як правило, спрямовано не на формування, а на накопичення та розвиток людського капіталу, його ефективну реалізацію. Слід підкреслити, що додаткові інвестиції можливі і на стадії старіння людини (таблиця).

Т а б л и ц я

**Відтворення індивідуального людського капіталу
як єдність життєвих циклів людини та інвестицій у її розвиток**

Стадії життєвого циклу індивідуального людського капіталу	Стадії життєвого циклу людини як носія людського капіталу [2, с. 101]	Стадії обороту первісної інвестиції у людину (у формування людського капіталу)	Стадії обороту додаткових інвестиції у людину (у накопичення та ефективну реалізацію людського капіталу)
Формування	Зародження	Вкладення	—
	Елементарний розвиток		
	Базовий розвиток		
	Професіоналізація знань		
Накопичення			
Реалізація: у продуктивній діяльності та доходах від неї; у пасивному доході	Практична діяльність	Повернення — віддача	Вкладення — повернення — віддача
	Старіння	Віддача	Віддача

По-четверте, інвестиціями у людський капітал є *витрати життєвого часу індивіда* і ті його доходи, які він не отримав, витрачаючи час, зусилля і кошти на формування і накопичення людського капіталу. Отже, упущені вигоди індивіда, пов'язані з його діяльністю, спрямованою на формування і накопичення людського капіталу, є інвестиціями в останній.

По-п'яте, хоча інвесторами в індивідуальний людський капітал можуть бути різні суб'єкти (людина, родина, фірма, держава, громадські організації тощо), *безпосередній контроль* використання людського капіталу і доходів від цього належить індивіду як його власнику.

По-шосте, ефективність інвестицій у людський капітал залежить від:

- а) здатностей та мотивації людини засвоювати і використовувати отримані знання та навички у продуктивній діяльності, від її економічного вибору;
- б) сполучення економічного (раціонального) й ірраціонального у поведінці індивіда, що суттєво впливає на процес здійснення і результати інвестицій у людський капітал. Як справедливо підкреслює Е. Вільховченко, у людському капіталі є елементи невловимого, ірраціонального, невимірного у природі людини, в її задатках, поведінці, потребах, що опосередковує співвідношення вкладень і результатів [3];
- в) стадії життєвого циклу людини, яка значною мірою визначає рівень її економічної активності та можливість отримання і збільшення доходів у майбутньому;
- г) суспільної затребуваності людського капіталу конкретного індивіда та умов його накопичення і реалізації;
- д) рівня науково-технічного та економічного розвитку країни, інституціонального середовища й соціального простору відтворення людського капіталу та наявності й ефективності функціонування галузей, що безпосередньо з ним пов'язані: освіти, охорони здоров'я, культури інтелектуальних послуг тощо.

По-сьоме, багато науковців вважають інвестиції у людський капітал найприбутковішими порівняно з інвестиціями в інші форми капіталу [4, с. 31; 5, с. 84; 6, с. 14]. Слід зауважити, що досягнення такого рівня віддачі від інвестицій є можливим, якщо:

- а) суспільство визнає провідну роль людського капіталу як чинника науково-технічного і соціально-економічного прогресу, тобто людський капітал є затребуваним суспільством, що характерно для постіндустріальної стадії розвитку останнього;
- б) використання людського капіталу має національний, а не локальний характер, коли вигоди отримують тільки окремі галузі, фірми, особи;
- в) національний людський капітал є конкурентоспроможним — здатним забезпечувати високі доходи власнику і користувачеві в умовах глобальної конкуренції.

По-восьме, інвестиції у людський капітал є високоризикованими стосовно збереження та зростання вартості, оскільки вони є довгостроковими, нематеріальними за об'єктом, що суттєво ускладнює оцінку їх теперішньої і майбутньої вартості, залежать від людини, її вибору та мотивації, стадії життєвого циклу та контролюються нею; визначаються суспільними потребами щодо реалізації людського капіталу у певний історичний період. Як пише А. Циренова, завжди існує ризик вкладення інвестицій у тому випадку, якщо немає можливості реалізації людського потенціалу повною мірою, завжди гостро стоїть проблема його ефективного використання. При цьому ризик практично

не страхується. «Чим більше накопичено людського капіталу, тим дорожчою буде втрата заробітків» [6, с. 14, 22]. Специфічним ризиком інвестування у людину є формування, накопичення та реалізація негативного людського капіталу, що складає загрозу суспільному добробуту.

По-дев'яте, інвестиції у людський капітал є багатосуб'єктними, оскільки інвесторами можуть бути індивіди, родини, фірми та інші бізнес-утворення, некомерційні організації та громадські заклади, держава, міжнародні (між-державні і приватні) організації. За класифікацією О. Святодух, відповідно до критерію інституційної організації економічної системи — це домогосподарства, фірми, держава; за критерієм економічної ролі суб'єктів відносин людського капіталу у відтворювальному процесі — це власники людського капіталу та його орендарі; за обсягом та якістю людського капіталу, яким володіє суб'єкт — це суб'єкти, у яких дефіцит людського капіталу, суб'єкти, що мають надлишковий людський капітал, і суб'єкти, які володіють суспільно-нормальним за обсягом і якістю людським капіталом [7].

По-десяте, здійснення інвестицій у людський капітал є одночасно і *постійним* процесом, що охоплює всі стадії життєвого циклу людини, і *дискретним*, особливо це стосується стадії продуктивної діяльності, на якій у власника людського капіталу чи його користувача періодично виникає необхідність додаткових вкладень в освіту, перекваліфікацію чи підвищення кваліфікації тощо.

Особливості інвестицій у людський капітал, нематеріальність їх об'єкта, невідокремленість від людини, багатосуб'єктність та безпосередній зв'язок зі стадіями життєвого циклу людини, обумовлюють поєднання в економічній поведінці інвесторів раціональних і ірраціональних мотивів. Їх теоретичний аналіз базується на поєднанні:

– економічного підходу до трактування людської поведінки, розробленого Г. С. Беккером [8]. Виходячи з нього, поведінка інвесторів у людину є раціональною, а їх вибір визначається тим, що вони намагаються максимізувати вигоди від інвестиції і мінімізувати витрати та ризики;

– теорії неекономічних (ірраціональних) чинників економічного вибору, одними із розробників якої є Дж. Акерлоф і Р. Шиллер [9].

Вибір інвесторів у людський капітал є економічним, базується на порівнянні вигод і витрат, пов'язаних з інвестиціями у людину. Одночасно він визначається багатьма неекономічними чинниками, має ірраціональні мотиви, серед яких велике значення належить довірі інвесторів як до раціональності власних рішень, дій та їх результатів, що прогнозуються, так і до контрагентів та суспільних інститутів. «Міркування довіри є тим аргументом, завдяки якому інвестиційне рішення, яке має раціональне обґрунтування, приймається або не приймається інвестором в умовах асиметричного розподілу інфор-

мації, високого ступеня ринкової невизначеності і, як наслідок, некоректного (несприятливого) відбору» [10].

Раціональний вибір домогосподарства як інвестора у відтворення індивідуального людського капіталу визначається багатьма чинниками, серед яких його бюджетні обмеження, рівень та гарантованість зростання доходу від інвестицій у людський капітал у майбутньому, співвідношення його граничних витрат і граничних доходів, гранична норма часових уподобань. На інвестиційну поведінку людини впливають також неекономічні (іраціональні) чинники. Як підкреслював Г. С. Беккер: «Облік різноманітних неекономічних змінних настільки ж необхідний для пояснення людської поведінки, як і використання досягнень соціології, психології, соціобіології, історії, антропології, політології, правознавства та інших дисциплін» [8, с. 37]. Такими чинниками є рівень довіри, соціальні, культурні, моральні цінності і характеристики людини, її уподобання та пріоритети.

Інвестиції фірми у персонал можна поділити на *інвестиції адаптації*, які необхідні для залучення та ефективного включення працівника у внутрішньофірмові відносини: технологічні, економічні, культурні; *інвестиції розвитку*, спрямовані на підвищення віддачі людського капіталу на основі внутрішньофірмової системи професійного навчання, підвищення кваліфікації; *інвестиції мобільності*, необхідні для забезпечення руху робочої сили в організації — професійно-кар'єрного, внутрішньофірмового, територіального тощо. Обсяг, вид та інтенсивність інвестицій у фірмово-специфічний людський капітал працівників залежить від стадій життєвих циклів фірми та її продукції. Як правило, інвестиції розвитку у працівників здійснюються у періоди, коли попит на продукцію і доходи є достатньо високими, фірма розвивається у конкурентному середовищі, що збільшує фінансову базу таких інвестицій та підвищує їх роль у забезпеченні конкурентоспроможності бізнесу.

Раціональний вибір фірми базується на порівнянні теперішніх і майбутніх доходів та витрат, пов'язаних з інвестуванням у людський капітал працівників. Його основу складають: 1) для короткострокових інвестицій — гранична норма окупності інвестицій як щорічний чистий дохід у відсотках від кожної додаткової одиниці коштів, що інвестується; 2) для довгострокових інвестицій — чиста приведена вартість.

Інвестиційний вибір фірми визначається також неекономічними (іраціональними) чинниками. Так, приймаючи рішення про інвестиції у людський капітал, фірма керується міркуваннями довіри, справедливості тощо, намагається убезпечити бізнес від загроз опортуністичної поведінки працівника. Важливим чинником, що безпосередньо визначає інвестиційну поведінку фірми, є очікування різних груп впливу, які можуть мати як раціональний, так і іраціональний характер.

Інвестиції держави у людський капітал є переважно соціально-інституційними. Це інвестиції у: 1) галузі соціальної сфери, які забезпечують людський розвиток: науку, освіту, охорону здоров'я, культуру, соціальне забезпечення та страхування, рекреаційну діяльність та ін.; 2) ринкову та соціальну інфраструктури, розвиток яких сприяє інтенсифікації необхідних зв'язків між власниками людського капіталу та економічними агентами, діяльність яких безпосередньо пов'язана з продукуванням та використанням останнього; 3) охорону навколишнього середовища, оскільки екологічні фактори безпосередньо впливають на відтворення носія людського капіталу — людини; 4) забезпечення правопорядку як необхідної умови життєдіяльності людини та суспільства.

Діяльність держави як інвестора у людський капітал спирається на її економічні функції, спрямовані на забезпечення сталого розвитку національної економіки, зростання її конкурентоспроможності (внутрішньої, зовнішньої, глобальної), і соціальні функції. Інвестиційна поведінка держави, з одного боку, залежить від економічного вибору інших інвесторів у людину, зокрема домогосподарства і фірми, з другого боку, впливає на нього, сприяючи його реалізації або обмежуючи його. Окупність та дохідність державних інвестицій у людський розвиток є багаторівневою і багатосуб'єктною, тому що їх результати привласнюються та використовуються не тільки державою, а й індивідуальними, і корпоративними інвесторами та користувачами людського капіталу. Отже, державним інвестиціям у людський капітал притаманний *кумулятивний ефект*: певні вигоди держави від інвестицій у людський капітал доповнюються вигодами домогосподарств та фірм, які користуються їх результатами. При цьому ефективність державної інвестиції залежить від діяльності індивідуальних і корпоративних інвесторів, їх здатності та спроможності скористатися її вигодами.

Інвестиційний вибір держави залежить від техніко-технологічних, економічних, політичних, культурних, міжнародних та інших чинників. Його доцільність визначається як критеріями витрат і доходів, так і національними інтересами та пріоритетами. При цьому значну роль у визначенні та реалізації інвестиційної політики держави відіграють такий ірраціональний чинник вибору, як інституційна довіра, «характеристика якої не просто відображає ставлення громадян та бізнесу до держави, а має зворотний зв'язок: зростання довіри до інститутів держави підвищує ефективність роботи самого державного управління» [11, с. 77].

Висновки. Таким чином, інвестиції у людський капітал є нематеріальними за об'єктом; прямими й соціально-інституційними; первісними і додатковими; багаторівневими і багатосуб'єктними; постійними і дискретними; високоприбутковими і ризикованими. Їх специфічними формами є витрати життєвого часу людини і упущені вигоди.

На вибір інвесторів у людину впливають економічні (раціональні) і ірраціональні чинники, які у сукупності визначають їх інвестиційну поведінку. Від інвестиційного вибору людини, родини, фірми, держави залежить рівень відтворення національного людського капіталу. Виходячи з цього, важливими є розробка та здійснення системних заходів державної соціально-економічної політики, спрямованих на створення необхідних умов для їх ефективної діяльності з інвестування у людський розвиток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення : курс лекцій / А. С. Гальчинський. – К. : «АДЕФ-Україна», 2010. – 572 с.
2. Курчидис К. В. Оценка чистой стоимости человеческого капитала / К. В. Курчидис // Ярослав. пед. вестн. – 2011. – № 2. – Т. 1. – С. 100–104.
3. Вильховченко Э. Д. О «посттейлоризме» и «человеческом капитале» / Э. Д. Вильховченко // Мир. экономика и междунар. отношения. – 1995. – № 11. – С. 138–146.
4. Андреев В. О. Теоретичні аспекти інвестування у людський капітал / В. О. Андреев // Вісн. Дніпропетров. ун-ту. Серія: Економіка. – 2009. – Вип. 3/1. – С. 28–33.
5. Добрынин А. И. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования / А. И. Добрынин, С. А. Дятлов, Е. Д. Цыренова. – СПб. : Наука, 1999. – 312 с.
6. Цыренова А. А. Развитие человеческого капитала в условиях трансформации институциональной среды : монография / А. А. Цыренова. – Улан-Удэ : Изд. ВСГТУ, 2006. – 88 с.
7. Святодух Е. А. Воспроизводство человеческого капитала: методология исследования и российские реалии [Электронный ресурс] / Е. А. Святодух // Изв. Рос. гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. – 2007. – Вып. № 44. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/vosproizvodstvo-chelovecheskogo-kapitala-metodologiya-issledovaniya-i-rossiyskie-realii>.
8. Беккер Г. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории / Гэри Стенли Беккер ; пер. с англ. Е. Батраковой, Р. Капелюшниковой, О. Шибалкина и др. ; сост., науч. ред. послесл. Р. И. Капелюшниковой, предисл. Н. И. Левина. – М. : ГУ-ВШЭ, 2003. – 672 с.
9. Акерлоф Дж. Spiritus Animalis, или Как человеческая психология управляет экономикой и почему это важно для мирового капитализма / Дж. Акерлоф, Р. Шиллер ; пер. с англ. Д. Пряткина ; под. науч. ред. А. Суворова ; вступ. ст. С. Гуриева. – 2-е изд. – М. : ООО «Юнайтед Пресс», 2011. – 273 с.
10. Акерлоф Дж. Рынок «лимонов»: неопределенность качества и рыночный механизм / Дж. Акерлоф // THESIS. – 1994. – Вып. 6. – С. 91–104.
11. Інститут довіри в координатах економічного простору-часу : монографія / А. А. Гриценко, Т. І. Артёмова, Т. О. Кричевська та ін. ; за ред. А. А. Гриценка. – К. : НАН України, Ін-т економіки та прогнозування, 2012. – 212 с.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014

Рецензент — доктор економічних наук, професор Л. В. Нечипорук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна.

Reviewer — L. V. Nechyporuk, Doctor of Economic Sciences, Professor, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine.

Е. Н. НОСИК

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента и администрирования Национального фармацевтического университета, Харьков

**ИНВЕСТИЦИИ В ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ:
ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ФАКТОРЫ ВЫБОРА**

Раскрыты особенности инвестиций в человеческий капитал и обосновано их разделение в зависимости от стадий жизненного цикла человека и человеческого капитала на первичную инвестицию и дополнительные. Охарактеризованы рациональные и иррациональные составляющие и факторы экономического поведения индивида, семьи, фирмы, государства как институциональных инвесторов в человеческий капитал. Доказана необходимость государственных инвестиций в создание социально-экономических и институциональных условий эффективной деятельности инвесторов в развитие человека.

Ключевые слова: человеческий капитал, инвестиции в человеческий капитал, рациональные и иррациональные факторы экономического выбора инвесторов в развитие человека.

О. М. NOSYK

PhD. in Economics, associate professor, associate professor of Management and Administration Department, National University of Pharmacy, Kharkiv

**INVESTMENTS IN HUMAN CAPITAL:
THE MAIN PECULIARITIES AND FACTORS OF CHOICE**

Problem setting. The development of a scientific and research program of human capital comprises many directions of theoretical analysis. The substantiation of the main frameworks and peculiarities of economic behavior of investors in a human is one of the most important directions.

Recent research and publications analysis. Nowadays the investment approach to studying human capital initiated by G. S. Becker has been developed in works A. Andreiev, Ye. Vilkhovchenko, A. Halchynskyi, A. Dobrynin, S. Diatlov, O. Sviatodukh, Ye. Tsyreniva. Nevertheless, the peculiarities and the factors of the economic choice of economic subjects in favor of investments in a human have not been sufficiently substantiated.

Paper objective. The objective of the article is to present the main factors of the investment choice of owners and users, i.e. households, firms, and a state, on the basis of analysis of the peculiarities of the investments in a human.

Paper main body. Certain peculiarities stipulated by specific properties of human capital and an investment process (which object is a human) are inherent to the investments in human capital compared to investing in tangible (physical) capital.

The investments in human capital are: intangible according to their object; direct and social and institutional; primary and secondary; multilevel and multi-subject; sustainable and discrete; highly profitable and risky.

The choice of investors in human capital is of economic character and is based on the comparison of benefits and losses related to the investment in a human. Simultaneously, it is determined by numerous non-economic factors and is characterized by irrational motives. Trust of investors in the rationality of own decisions, actions, and their prognosticated results as well as in counteragents and social institutes is of great importance among such factors.

Conclusions of the research. The choice of the investors in a human is influenced by the economic (rational) and the irrational factors, which in the aggregate determine their investment behavior. A level of the reproduction of national human capital depends on the investment choice of households, firms, and a state. Taking this into account, the development and the performance of system measures of a state social and economic policy aimed at the creation of appropriate conditions for their effective activity concerning investing in the human development is of considerable importance.

Short Abstract to an article

INVESTMENTS IN HUMAN CAPITAL:

THE MAIN PECULIARITIES AND FACTORS OF CHOICE

Abstract. The peculiarities of investments in human capital are considered. The division of the peculiarities depending on stages of a life cycle of a human and human capital into a primary investment and a secondary one is substantiated. The author presents rational and irrational components and factors of economic behavior of a household, a firm, and a state as institutional investors in human capital. The expediency of the development and the implementation of a state policy aimed at the creation of social and economic and institutional conditions for effective investments in the development of a human is substantiated.

Key words: human capital, investments in human capital, rational and irrational factors of economic choice of investors in human development.